
Інституціоналізація національного господарства

УДК 332.05

Вікторія Кифяк

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ ЗА ЕКОНОМІЧНИМИ ПОКАЗНИКАМИ

У статті обґрунтовано елементні взаємодії інституційного механізму розвитку аграрного сектора, визначено механізм здійснення інституціоналізації розвитку національної економіки. Охарактеризовано методику дослідження інституційного механізму розвитку аграрного сектора національної економіки на основі економічних показників, що робить результати аналізу обґрунтованими та практично значущими. Запропонована методика комплексної діагностики інституційного механізму розвитку аграрного сектора на основі економічних індикаторів дає змогу визначити стабільність розвитку інституцій; напрям їх розвитку – прогресивний чи регресивний; взаємозв'язок між інституціями; динаміку зміни частки інституцій в інституційному механізмі розвитку аграрного сектора. Методику апробовано на прикладі аграрних підприємств Чернівецької області, за результатами якої виявлено взаємозв'язки й тенденції розвитку основних компонентів інституційного механізму розвитку аграрного сектора економіки. Так, діагностика регіональних особливостей показала, що в Чернівецькій області існує загалом сприятливий інституційний механізм розвитку суб'єктів господарювання аграрного сектора, здатних до самоорганізації, водночас окремі інституції розвинені недостатньо. На основі проведеного оцінювання запропоновано основні напрями вдосконалення інституційного механізму розвитку аграрного сектора регіону.*

Ключові слова: інституційний механізм, аграрний сектор економіки, інституції, інституційна зміна, інституційні індикатори.

Viktorija Kyfiak. A Technique for Assessing the Institutional Mechanism of Agricultural Development by Economic Performance

The paper investigates an element interconnection of the institutional mechanism of agricultural development and identifies how the national economic development is institutionalized. The author introduces a complex diagnostic technique for examining the institutional mechanism of the national agricultural development by economic performance which enables to have more valid and practically significant output. The proposed technique helps to examine how sustainable the institutions are; lines of their development – progressive or regressive; their interaction; the dynamics of quantitative changes in the institutional mechanism of the agricultural development. The technique has been tested at agricultural enterprises in Chernivetska oblast. According to the findings, there exist developmental trends and interconnections between the key components of the institutional mechanism of the agricultural development. The diagnostics of the regional peculiarities ascertains both a favorable institutional mechanism for developing agricultural entities able to self-organization and underdeveloped institutions in Chernivetska oblast. The obtained data give reason to propose some key directions to improve the institutional mechanism of the agricultural development in the region.

Key words: institutional mechanism, agricultural sector, institutions, institutional change, institutional indicators.

Постановка проблеми

Стратегічне значення та поліфункціональність аграрного сектора економіки зумовили необхідність дослідження механізмів його розвитку. Аграрний розвиток має спиратися, насамперед, на інституціональний підхід шляхом створення адекватного механізму розвитку господарюючих суб'єктів. Основоположні правила та норми, уклади уособлює в собі інституційний механізм, який формує інституційне середовище взаємодії агентів аграрного сектора, впливає на поведінку суб'єктів, формуючи розвиток господарської системи. Для того, щоб простежити розвиток інституційного механізму, необхідно врахувати особливості становлення основних його елементів – інституцій, які є динамічними категоріями і в процесі соціально-економічного розвитку зазнають змін, тобто вони є втіленням минулого досвіду та очікувань майбутнього. Необхідність вивчення цих аспектів зумовлена практичною потребою врахування особливостей становлення, розвитку, набуття якості розвитку аграрного сектора та результатів прояву попередніх трансформацій у формуванні інституційного механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У сфері інституційних досліджень наявні плідні здобутки зарубіжних учених, таких як Т. Веблен, У. Гамільтон, Т. Еггертсон, Дж. Коммонс, Р. Коуз, Д. Норт, Е. Остром, В. Полтерович, О. Уільямсон, Дж. Ходжсон та ін.

Міждисциплінарний характер і багатоплановість інституціональної теорії зумовлюють перспективність її застосування як прикладної концепції секторального розвитку, зокрема аграрного. Вагомий внесок в обґрунтування концептуальних засад удосконалення розвитку аграрного сектора зробили В. Андрійчук, А. Гриценко, С. Архієреєв, О. Бородіна, Т. Гайдай, П. Гайдуцький, Ю. Лопатинський, Ю. Лупенко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Могильний, Б. Пасхавер, І. Прокопа, П. Саблук, О. Шпикуляк, В. Юрчишин, В. Якубенко та інші науковці.

Водночас існує потреба в поглибленні досліджень методичних підходів до оцінювання інституційного механізму розвитку аграрного сектора економіки, які формували б ефективне підґрунтя напрямів удосконалення інституційного механізму розвитку аграрного сектора національної економіки. Не повною мірою досліджено економічну оцінку дієвості інституцій у єдиному механізмі впливу на аграрні відносини.

Постановка завдання

Метою статті є обґрунтування методичних підходів до діагностики інституційного механізму розвитку аграрного сектора економіки на основі економічних показників та визначення на основі результатів досліджень основних напрямів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інституційний механізм розглядаємо як систему інструментів впливу інституцій на середовище розвитку аграрного сектора з урахуванням елементів як державного, так і ринкового регулювання.

Інституційний механізм розвитку аграрного сектора є інтегративною системою, кожен з елементів якої є частиною цілого й не існує поза нею. Інституційний механізм спирається на адаптивну здатність інституцій, зазвичай у межах децентралізованого середовища, яке заохочує вільні потоки комунікацій та активізує тенденції до ефективної співпраці.

Функціонування інституційного механізму призводить до інституціоналізації середовища через інституційні зміни. Так, інституційна зміна є реакцією сфери забезпечення функціонування суб'єктів господарювання на процес удосконалення чи появу нових правил, норм взаємодії агентів ринку між собою.

Виходячи з таких уявлень про феномен інституційного механізму, під інституційними змінами, відповідно до Д. Норта, розуміють зміни однієї чи декількох з наведених його складових [Норт Д., 1997]. А. Гриценко, розвиваючи концепцію Д. Норта, пропонує розглядати категорію інституційної динаміки – формування правил, норм, процедур інституційних змін, готовності до них суб'єктів, тобто правил зміни правил, – як інституцію [Гриценко А., 2005, с. 96]. На нашу думку, ця категорія є не інституцією, а процесом її зміни, механізмом пристосування до нових інституційних умов. А ланцюгові перетворення інституційного механізму – зміна однієї інституції спричинює зміни в іншій і, відповідно, у всьому механізмі (рис. 1) – визначимо як інституційну трансформацію. Інституційна трансформація передбачає, на відміну від інституційної динаміки, зміни складу всього механізму, а не конкретної інституції (що відображається точками дотику інституцій на рис. 1).

Рис. 1. Взаємодії аграрних інституцій
Примітка. Розроблено автором

Дискусійною є позиція В. Рубаника, який зауважує, що поняття “інституційні зміни” зазвичай вживають стосовно конкретних “інституційних угод”, але вкрай рідко стосовно всієї “інституційної структури” як сукупності “інституційних угод” [Рубаник В.Є., 2012]. Погоджуємося з ним у тому, що певні управлінські рішення можуть бути спрямовані на конкретну інституцію, проте це може сприяти якісному перетворенню всієї інституційної структури. За таких умов наявна інституційна трансформація. Інституційна трансформація, спричиняючи почергово зміну компонентів інституційного механізму, створює енергію (середовище) для розвитку аграрного сектора, надаючи альтернативи траєкторіям розвитку.

Узагальнюючи розгляд наведених позицій, можемо визначити мету функціонування інституційного механізму як синхронізований (узгоджений) розвиток інституцій для формування сприятливого інституційного середовища розвитку аграрного сектора загалом.

Отже, саме зміни інституцій у взаємозв'язку та взаємодії мають стати об'єктом аналізу для характеристики інституційного механізму розвитку аграрного сектора національної економіки.

Складність дослідження інституційного механізму функціонування аграрного сектора вимагає застосування комплексного підходу до оцінювання рівня його розвитку. Пропонуємо методику дослідження інституційного механізму розвитку аграрного сектора, яка ґрунтується на основі економічних індикаторів функціонування сектора. Комплексний підхід передбачає кількісну оцінку кожного з параметрів інституційного механізму за системою показників і забезпечує високий рівень обґрунтованості результатів дослідження.

Рівень розвитку інституцій важко піддається кількісному виміру, оскільки не існує єдиного показника, який би однозначно характеризував рівень розвитку певної інституції. З метою окреслення рівня забезпечення інституційного механізму розвитку аграрного сектора визначатимемо ефективність окремих інституцій за кількома показниками, які якнайповніше характеризують їх стан. На наш погляд, для повноти аналізу доцільним є визначення також рівня інноваційного розвитку аграрного сектора та його зовнішньоекономічної інтеграції, які характеризують результати впливу інституційного механізму та рівень розвитку аграрного сектора економіки.

Визначимо рівень розвитку інституційного механізму розвитку аграрного сектора на прикладі Чернівецької області в розрізі інституцій. Оцінку результатів проведеного аналізу подано в табл. 1.

Наступним етапом методики визначення рівня розвитку інституційного механізму є розрахунок тенденцій його розвитку в розрізі інституцій, що допоможе дослідити основні інституційні зміни середовища аграрного сектора. Для характеристики цього необхідно є

побудова рядів динаміки індексів, що визначаються як зміна кількісних параметрів, які характеризують окремі інституції. Оскільки рівень розвитку інституції характеризують за кількома економічними показниками (для об'єктивності та повноти аналізу), то ці ряди динаміки будуть рядами динаміки середніх величин. Тобто значення, яке характеризує індекс розвитку інституції в певному році, є середнім зваженим коефіцієнтів показників, які характеризують конкретну інституцію.

Таблиця 1

Показники інституційного механізму розвитку аграрного сектора Чернівецької області за 2007–2012 рр.

Інституції	Показники	Роки					
		2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	2	3	4	5	6	7	8
Владно-організаційні	Питома вага витрат регіонального бюджету на сільське господарство, %	0,02	0,02	0,02	0,02	0,08	0,04
	Кількість адміністративних правопорушень щодо посягання на встановлений порядок управління, тис. осіб	18,9	19,1	21,0	21,8	20,1	24,8
Власності	Питома вага підприємств приватної власності в загальній кількості підприємств аграрного сектора, %	77,6	84,7	83,9	85,1	85,4	84,74
Трудових відносин	Питома вага зайнятих у аграрному секторі в загальній кількості зайнятих у регіоні, %	8,58	8,12	7,17	6,51	6,54	6,19
	Відсоток відставання заробітної плати працівників аграрних підприємств від середньої заробітної плати Чернівецької області, %	38,0	33,2	32,3	26,4	14,9	8,97
	Рівень середньої заробітної плати на аграрному підприємстві регіону, грн	652	937	1031	1304	1689	2120
Підприємництва	Кількість аграрних підприємств, од.	121	125	115	112	113	101
	Кількість регіональних аграрних об'єднань, од.	4	4	5	5	5	6
Контрактації	Кількість укладених сільськогосподарських угод, тис. грн	951,9	1228,9	1208,6	1213,5	1429,1	1357,9
Ціноутворення	Різниця ціни на аграрну продукцію та середньої ціни на споживчі товари, %	+2,1	+21,7	-2,1	+3,3	+16,9	+9,6
	Рівень рентабельності аграрної продукції, %	5,8	18,5	-1,1	-1,2	13,4	8,9
Інфраструктури	Кількість ринків з продажу товарів	63	63	65	60	61	61
	Кількість товарних бірж в області	4	4	6	7	8	8
Конкуренції	Питома вага великих та середніх підприємств у загальній кількості підприємств аграрного сектора регіону	5,2	4,8	4,0	3,5	7,1	5,0
	Середня площа земельних угідь, що припадає на 1 підприємство, га	79,5	107,5	124,3	124,9	124,1	155,4

Продовження табл. 1

Рівень інноваційног	Внутрішньо-регіональні витрати на розвиток науки	17,8	22,0	21,8	23,5	26,6	26,6
---------------------	--	------	------	------	------	------	------

о розвитку	та впровадження інновацій у аграрний сектор, тис. грн						
	Питома вага у виконанні наукових та науково-технічних робіт сільськогосподарських наук, %	18,6	20,0	19,7	23,5	20,1	20,1
Рівень зовнішньо-економічної інтеграції	Питома вага аграрної експортованої продукції регіону в загальному експорті регіону, %	14,6	7,8	11,8	11,1	10,1	8,3
	Коефіцієнт відношення аграрного експорту до імпорту	3,1	1,1	1,9	1,4	0,9	0,8

Примітка. Дані розраховані на основі джерел: [Документи; Економічне і соціальне середовище, 2011; Сільське господарство Чернівецької області у 2010 році, 2011; Сільське господарство Чернівецької області у 2012 році, 2012; Статистичний щорічник, 2013].

Аналіз показників динамічного ряду інституції за кілька років дасть змогу простежити тенденцію її зміни, що свідчитиме про розвиток інституційного механізму, багатокладності аграрного сектора, рівня й культури аграрних відносин.

Динаміку механізму розвитку аграрного сектора можемо прослідкувати за допомогою індексів розвитку інституцій (по суті, індексів динаміки) за 2007–2012 рр., що відображено в табл. 2. При цьому докризовий 2007 р. взято за базу порівняння (відповідні індекси дорівнюють одиниці).

Таблиця 2

Динаміка зміни складових інституційного механізму розвитку аграрних підприємств Чернівецької області

Інституції	Значення індексів				
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Владно-організаційні	0,99	0,95	1,27	2,14	1,72
Власності	1,09	1,08	1,10	1,10	1,00
Трудових відносин	1,09	1,07	1,21	1,64	1,88
Підприємництва	1,02	1,10	1,09	1,09	1,16
Контракції	1,29	1,27	1,27	1,5	1,10
Ціноутворення	0,72	0,81	1,13	0,92	1,56
Інфраструктури	1,00	1,27	1,35	1,48	1,00
Конкуренції	0,91	0,97	1,06	0,69	0,83
Рівня інноваційного розвитку	1,16	1,14	1,29	1,29	1,11
Рівня зовнішньоекономічного розвитку	0,44	0,70	0,60	0,50	0,91

Дані розраховані на основі показників табл. 1.

Вважаємо, що запропонована методика аналізу інституційного механізму регіону допоможе знайти слабкі ланки інституційного механізму та вдосконалити складові, які раніше були недостатньо враховані при побудові концепцій секторального розвитку як держави, так і регіонів. Методика комплексного аналізу інституційного механізму розвитку дасть змогу також визначити рівень розвитку інституцій з урахуванням синергетичного ефекту їх взаємодії з метою виявлення шляхів удосконалення інституційного механізму розвитку аграрного сектора, враховуючи причинно-наслідковий характер інституційних змін.

Постійний моніторинг інституційних індикаторів за запропонованою нами методикою дасть змогу відслідковувати напрям і швидкість розвитку інституційного механізму та діагностувати інституційні проблеми, що допоможе запобігти виникненню інституційних пасток.

За допомогою запропонованої методики аналізу складових інституційного механізму розвитку аграрного сектора можна зробити висновки про:

- стабільність розвитку інституцій;
- напрям розвитку інституцій – прогресивний чи регресивний;
- взаємозв'язок розвитку інституцій;

– тенденції зміни ролі інституції в інституційному механізмі розвитку аграрного сектора.

Розглядаючи відсоткову зміну внесків кожної інституції в механізм розвитку аграрного сектора (розраховану за допомогою програмних можливостей Excel), відзначимо стабільну частку відсоткового внеску в інституційний механізм таких базових інституцій, як управління, власності, праці та контрактації, які становлять інституційну систему, тобто каркас середовища розвитку аграрного сектора. Частка похідних інституцій значно коливається за роками досліджуваного періоду.

Складність відслідковування тенденцій інституційного механізму розвитку аграрного сектора пояснюється численними складовими та взаємозв'язками між ними. Результати аналізу дають змогу зробити такі висновки:

1. Мінливість інституційного механізму спричинена такими інституціями, як ціноутворення та конкуренція, а також рівнем зовнішньоекономічної діяльності, що негативно позначається на ефективності інституційного механізму розвитку аграрного сектора.

2. Існує прямий взаємозв'язок між інституціями підприємництва та контрактації, підприємництва й власності. Також тісний взаємозв'язок існує між інституціями конкуренції та трудових відносин. Так, збільшення кількості середніх аграрних підприємств в аграрному секторі (великі аграрні підприємства в Чернівецькій області відсутні) сприяє зростанню рівня оплати праці аграріїв та збільшенню кількості працівників. Такі зв'язки важливо враховувати при формуванні стратегічних засад інституційного механізму розвитку аграрного сектора та їх реалізації.

3. Характерним є прогресивний розвиток таких інституцій, як владно-організаційні та підприємництва в аграрному секторі.

4. Недостатній розвиток показують рівень зовнішньоекономічної діяльності та інституція ціноутворення.

Отже, саме вони потребують особливої уваги з позицій удосконалення складових інституційного механізму.

Загалом досліджений інституційний механізм розвитку аграрного сектора на прикладі Чернівецької області є сприятливим для розвитку самоорганізації суб'єктів господарювання. Вважаємо, що отримані результати повинні слугувати підґрунтям формування напрямів удосконалення інституційного механізму розвитку аграрного сектора з урахуванням регіональних особливостей.

За показниками інституційного розвитку аграрного сектора можемо виділити такі напрями вдосконалення інституційного механізму, зокрема, у Чернівецькій області:

– розвиток інтеграції господарюючих суб'єктів з метою формування конкурентоспроможного інноваційно орієнтованого аграрного сектора;

– формування збалансованої структури аграрного сектора за категоріями господарств (підприємствами та господарствами населення), що, з одного боку, позитивно вплине на інституцію ціноутворення шляхом формування конкурентного середовища, з іншого – на обсяги реалізації продукції, що сприятиме розвитку експорту продукції;

– розвиток інституції трудових відносин через розвиток інституції підприємництва тощо.

Висновки

Інституційний механізм розвитку аграрного сектора економіки характеризується взаємозв'язками його компонент – інституцій. Взаємозумовленість інституцій спричиняє ланцюгові зміни в інституційному механізмі, дослідження яких дає можливість оцінити основні його характеристики. Використання комплексу економічних показників як результативних ознак дієвості інституцій у єдиному механізмі забезпечує високий ступінь обґрунтованості та практичного значення оцінки для формування напрямів удосконалення інституційного механізму розвитку аграрного сектора національної економіки. Вважаємо, що використання економічних показників для характеристики інституційного механізму розвитку аграрного сектора економіки повинно здійснюватись і для моделювання його розвитку, що потребує подальших наукових досліджень.

Список використаних джерел:

Документи Чернівецької обласної ради [Електронний ресурс] // Сайт Чернівецької обласної ради. – Режим доступу: <http://oblrada.cv.ua/document/list/type/42/>.

Економічне і соціальне становище Чернівецької області за 2011 р. – Чернівці : Державна служба статистики України ; Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2011. – 176 с.

Гриценко А. Наука и искусство институционального строительства / А. Гриценко // Институційна архітектоніка і механізми економічного розвитку : матеріали наукового симпозіуму / Харківський національний ун-тет ім. В.Н. Каразіна ; НАН України. – Х. : ХНУ, 2005. – С. 20–31.

Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт ; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко] ; [предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера]. – М. : Начала, 1997. – 180 с.

Рубаник В.Є. Реформування відносин власності в Україні як один з головних факторів інституціональних перетворень і демократизації [Електронний ресурс] / В.Є. Рубаник // Розвиток демократії та демократична освіта в Україні : матеріали II Міжнар. наук. конф., м. Одеса, 24–26 травня 2012 р. / [укл. Л. Марголіна]. – Режим доступу: http://www.edportal.org.ua/books/%20Conference_2012/Rubanyk.pdf.

Сільське господарство Чернівецької області у 2010 році : [статистичний збірник]. – Чернівці : Державна служба статистики України ; Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2011. – 374 с.

Сільське господарство Чернівецької області у 2012 році : [статистичний збірник]. – Чернівці : Державна служба статистики України ; Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2012. – 180 с.

Статистичний щорічник Чернівецької області за 2012 р. – Чернівці : Державна служба статистики України ; Головне управління статистики у Чернівецькій області, 2013. – 618 с.

Стаття прийнята до друку 12.03.2014 р.

